

Методологія поняття рефлексії як психолого-педагогічної категорії

Nosko L.A. Methodology of the concept of reflection as a psychological and pedagogical category / L.A. Nosko // Problems of Modern Psychology : Collection of research papers of Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University, G.S. Kostyuk Institute of Psychology at the National Academy of Pedagogical Science of Ukraine / scientific editing by S.D.Maksymenko, L.A.Onufriieva. – Issue 28. – Kamianets-Podilskyi : Aksioma, 2015. – P. 354–364.

Л.А. Носко. Методологія поняття рефлексії як психолого-педагогічної категорії. У статті розглянуто методологію поняття рефлексії як психолого-педагогічної категорії. Висвітлено уявлення вчених про рефлексію. Підкреслено процесуальність рефлексії, її динамічність і можливість виходу за межі безпосереднього сприйняття до загального споглядання. Наголошено, що рефлексія виступає необхідною умовою теоретичного пізнання світу і є переходом від безпосереднього до всезагального, джерелом нового знання. Рефлексія як психолого-педагогічна категорія має певну структуру, яка дозволяє оцінити емоційний стан особистості, відновити логіку подій під час певного процесу, зробити аналіз тих труднощів, які виникли у певній ситуації, а також зафіксувати отримані результати як індивідуально, так і в групі. Стверджується, що рефлексивність є однією з найсуттєвіших особливостей людської свідомості, яка виникає на основі відображальної природи людської психіки. Рефлексія – це мислення про мислення, мислення, яке розглядає саме себе у якості об'єкта. Важливою особливістю рефлексії є те, що вона не лише повертає свідомість до самої себе, але й змушує її перебудовуватися. Людина, яка рефлексує, звернена до культури, здатна на перетворюючу діяльність, на саморозвиток. У статті підкреслено, що функція рефлексії полягає в тому, щоб побудувати нову діяльність, виділити у ній певні нові утворення, що могли б слугувати засобами побудови нових процесів діяльності. Представлено структуру рефлексії, види та форми.

Ключові слова: види рефлексії, предмет рефлексії, рефлексивні процеси, рефлексія, свідомість, структура рефлексії, форми рефлексії.

Л.А. Носко. Методология понятия рефлексии как психолого-педагогической категории. В статье рассмотрена методология понятия рефлексии как психолого-педагогической категории. Освещены представления учёных о рефлексии. Подчёркивается процессуальность рефлексии, её динамичность и возможность выхода за пределы непосредственного восприятия к общему созерцанию. Отмечается, что

рефлексія виступає необхідним умовою теоретичного пізнання світу, являється переходом від непрямого до загальному, джерелом нового знання. Рефлексія як психолого-педагогічна категорія має визначену структуру, яка дозволяє оцінити емоційний стан особистості, відновити логіку подій в час визначеного процесу, зробити аналіз тих складнощів, які виникли в визначеній ситуації, а також зафіксувати отримані результати як індивідуально, так і в групі. Підтверджується, що рефлексивність являється однією з найважливіших особливостей людського свідомості, виникає на основі відображальної природи людської психіки. Рефлексія – це мислення про мислення, мислення, яке розглядає самого себе як предмет. Важливою особливістю рефлексії є те, що вона не тільки повертає свідомість до самого себе, але й змушує її перебудуватися. Людина, який рефлексує, звернутий до культури, здатний на творчу діяльність, саморозвиток. Підкреслено, що, функція рефлексії полягає в тому, щоб побудувати нову діяльність, виділити в ній деякі нові елементи, які могли б слугувати засобами побудови нових процесів діяльності. Представлено структуру рефлексії, її види і форми.

Ключові слова: види рефлексії, предмет рефлексії, рефлексивні процеси, рефлексія, свідомість, структура рефлексії, форми рефлексії.

Постановка проблеми. У сучасній психології спостерігається як інтенсивніше зростання експериментальних і прикладних досліджень рефлексивних процесів, так і поглиблений аналіз їх теоретичних підстав. Якщо раніше рефлексія була лише пояснювальним принципом функціонування психічних процесів або використовувалася як категоріальний засіб для обґрунтування теоретичних концепцій психічного розвитку в роботах Б.Г. Ананьєва, П.П. Блонського, Л.С. Виготського, О.М. Леонтьєва, С.Л. Рубінштейна та інших дослідників, то тепер вона виступає ще й особливим психологічним предметом експериментального вивчення, оснащеного спеціально розробленими для цього методами. Ефективність їх використання для вирішення ряду прикладних завдань в області педагогічної, вікової, інженерної, соціальної та патопсихології свідчить про органічний зв'язок психології рефлексії з уже існуючими психологічними традиціями і про все зростаючий її вплив на розвиток традиції в умовах сучасного суспільства.

У зв'язку з цим набула необхідності у проведенні аналізу проблем, систематизації отриманих результатів аналізу та узагальненні досягнень психологічної рефлексії як у теоретико-методичному, так і в експериментально-прикладному плані.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі на важливості формування рефлексивності наголошують представники як загальнотеоретичних підходів (Г.С. Абрамова, Г.О. Балл, О.Ф. Бондаренко, І.В. Дубровіна, Ю.М. Ємельянов, С.Д. Максименко, П.А. М'ясоїд, М.М. Обозов, В.Г. Панок, Н.В. Чепелева, С.І. Яковенко та ін.), так і дослідники прикладної галузі (Н.Р. Битянова, В.В. Гусейнов, Л.В. Долинська, В.І. Коновальчук, В.О. Михайлова, Т.М. Титаренко, Н.Ф. Шевченко та ін.).

Сучасні дослідники С.Ю. Степанов, І.Н. Семенов, В.Г. Анікіна та Н.І. Гуткіна характеризують види рефлексії та області її наукового пізнання. Учені С.В. Кондратьєва, Б.П. Ковальов розглядають види рефлексії у педагогічному спілкуванні. І.С. Ладенко описує внутрісуб'єктні та міжсуб'єктні форми рефлексії.

Метою статті є трактування поняття рефлексії як психолого-педагогічної категорії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Уявлення про рефлексію є одним із найважливіших в обґрунтуванні філософського аналізу знання й активно розроблялося у німецькій класичній філософії І. Кантом, І. Фіхте та Г. Гегелем. І. Кант заклав основи рефлексивного мислення, що моделює чи творить поняття та образи, причому моделювання відбувається за наявності вихідного матеріалу. У «Критиці чистого розуму» свідомість розглядалась ним як джерело рефлексії. Підкреслюючи аналітичний характер рефлексії, Кант стверджував, що всі судження і навіть усі порівняння потребують рефлексії, тобто розрізнення тієї здатності пізнання, якій належать ці поняття. Він заперечував точку зору на свідомість як на предмет рефлексії, відстоюючи існування двох основних напрямків людського пізнання, що виростають, можливо, з одного загального, але невідомого нам кореня, а саме: чуттєвості та розуму. При цьому за допомогою чуттєвості предмети людині даються, а розумом вони мисляться [3, с.442–513].

І. Кант також уперше висловив думку про неоднорідність рефлексії та підкреслив, що в основі її різновидів лежать різні пізнавальні здібності. У його роботах рефлексія набула гносеологічної форми і стала розглядатися як форма пізнання.

На ролі рефлексії у становленні особистості наголошував І.Фіхте. У «Фактах свідомості» він особливо підкреслює творчий характер рефлексії, оскільки, на його розсуд, у ній є свобода

щодо побудови, за умови котрої знання саме висловлюється про себе: я можу створити образ цієї речі, уявити її, а можу також і створити її.

Детально рефлексія аналізується у працях Г.Гегеля, який визначав місце рефлексії в загальній картині функціонування і розвитку духу. Рефлексія, на думку філософа, необхідна для переходу від дії до поняття і розотожнення поняття. Рефлексія вмирає при формулюванні рішень, оскільки визначеність бажання знята і покладена у рішення. У ній зіставляється все те, що належало моментам побажання.

У роботах Г. Гегеля рефлексія вперше осмислена не лише як категорія мислення, але і як емоційно-особистісна категорія. Відзначимо також той факт, що І.Фіхте і Г.Гегелем наголошується на процесуальності рефлексії, її динамічності та можливості виходу за межі безпосереднього сприйняття до загального споглядання.

Істотно вплинули на розвиток уявлень про рефлексію і філософські погляди К.Маркса, зокрема його теза про те, що «... людина подвоює себе вже не лише інтелектуально, як це має місце в свідомості, але і реально, і споглядає саму себе у створеному нею світі» [4, с. 93–94], що дозволяє розглядати рефлексію як вихід у зовнішню позицію щодо ситуації, яка склалася, внаслідок чого людина може поставитися до самої себе як до предмета дослідження.

У роботах Г.Гегеля не показано тих практичних відношень людини, що формують її самосвідомість, формування самосвідомості розглядається як галузь суспільних відносин, як інтеріоризація суспільних вимог. Розуміння самосвідомості як відображення суспільних зв'язків людини обґрунтовується К.Марксом. На думку останнього, розвиток самосвідомості відповідає певному стану суспільних відносин між людьми, що відображається у свідомості через поняття рівності.

Представник філософії прагматизму Дж.Дьюї обґрунтував нове розуміння рефлексії як моралі, як здатності людини до саморегуляції поведінки при опорі на свою індивідуальну шкалу цінностей та інтересів. Учений бачив у рефлексії «інструмент» пристосування людини до середовища, засіб досягнення успіху, та характеризував рефлексію як «оцінку основ власних переконань» [2].

У роботах вітчизняних філософів (А.С. Арсеньєва, В.С. Біблера, Е.В. Ільєнкова, Б.М. Кедрова, А.П. Огурцова та ін.) наголошується, що рефлексія виступає необхідною умовою те-

оретичного пізнання світу, що «лише в науковому мисленні рефлексивний аналіз мислених засобів стає свідомо застосовуваним, самостійним способом духовної діяльності» [1, с. 258], що рефлексія є переходом від безпосереднього до всезагального, джерелом нового знання.

А.П.Огурцов стверджує, що рефлексивність є однією з найсуттєвіших особливостей людської свідомості, що виникає на основі відображальної природи людської психіки. Рефлексія (за А.П.Огурцовим) – це мислення про мислення, мислення, яке розглядає саме себе у якості об'єкта. На думку автора, таке мислення виникає тоді, коли має місце відхилення від зразка, коли людина потрапляє у незвичну, складну ситуацію, що є для неї проблемною, і змушена переглянути, переосмислити та змінити зразки, схеми, еталони, шаблони свого мислення та діяльності. Таким чином, рефлексія приводить до зсуву у зразках, сприяє зміні схем мислення та діяльності. Не менш важливим є об'єктивація продуктів рефлексії, оскільки без неї рефлексія може перетворитися у велику руйнівну силу. Важливою особливістю рефлексії А.П.Огурцов вважає те, що вона не лише повертає свідомість до самої себе, але й змушує її перебудовуватися.

Представники Московського методологічного гуртка (В.А. Лефевр, М.К. Мамардашвілі, Г.П. і П.Г. Щедровицькі) здійснили аналіз рефлексії і розробили методологію організації мислення у рамках теорії діяльності. У полі їх уваги утримувалися два аспекти рефлексії: розуміння рефлексії як процесу та особливої структури діяльності; визначення рефлексії як принципу розгортання схем діяльності. Принциповим для науковців стало трактування рефлексії через категорії «зміна позиції» та «рефлексивний вихід». При пошуку нової норми може бути декілька варіантів дій. Якщо індивід знаходить її при зверненні до вже відомих зразків культури, то він здійснює акт відтворення, а це не веде ні до розвитку культури, ні до розвитку самого індивіда. «Той, хто повторює, – не вчиться», – стверджує Г.П.Щедровицький [6, с. 52]. Інший тип виходу заснований на творчому пошуку, що сприяє розвитку самого суб'єкта і культури у цілому. Отже, людина, яка рефлексує, звернена до культури, здатна на перетворювальну діяльність, на саморозвиток. Вона змінюється внутрішньо, змінюється її відношення до оточуючого середовища, її діяльність, а відтак, і саме середовище. На думку Г.П. Щедровицького, функція рефлексії полягає в тому, щоб побудувати нову діяльність, виділити в ній певні нові

утворення, що могли б слугувати засобами побудови нових процесів діяльності [6].

Окрім того, у роботах названих авторів рефлексія вперше почала розглядатися як засіб керування зміною розвитку систем діяльності.

Психологічний зміст рефлексії відображає багатий спектр ознак і властивостей, що свідчить про важливість та унікальність місця і ролі рефлексії у структурі особистості людини. Рефлексивні процеси виділяються практично в усіх сферах психологічної дійсності, складаються традиції дослідження рефлексивних процесів в окремих областях психології. Для розкриття психологічного змісту різних феноменів рефлексія розглядається у рамках підходів дослідження свідомості, мислення, творчості, спілкування, особистості.

Виділення зазначених сфер існування рефлексивних процесів в значній мірі є умовним. У психологічній реальності буття людини її мислення не ізольоване від особистісних особливостей. Навпаки, як показують результати експериментальних досліджень, продуктивність мислення значною мірою залежить від реалізації особистісної позиції суб'єкта мислення, від глибини його «особистісних смислів» (О. М. Леонт'єв), залучених до вирішення проблеми.

Рефлексія як психолого-педагогічна категорія має певну структуру, що дозволяє оцінити емоційний стан особистості, відновити логіку подій під час певного процесу, зробити аналіз тих труднощів, які виникли у певній ситуації, а також зафіксувати отримані результати як індивідуально, так і в групі. За І.Н. Семеновим та С.Ю. Степановим структура рефлексії передбачає проходження певних кроків, кожен з яких має свою мету і набір можливих питань, які дозволяють якомога ефективніше запустити рефлексивні процеси (табл. 1).

Таблиця 1

Структура рефлексії

Крок	Мета	Можливі питання
«Факти»: встановлення логіки подій	Згадати, що було; закріпити матеріал для подальшого аналізу; з'ясувати цілісність	Що робили? З чого починали? Що було потім?
«Причини»: аналіз причинних чи інших подій	Зафіксувати удачі та ускладнення; передбачувати можливі ситуації у майбутньому	Які дії призвели до даної події? Що можна було б зробити?

«Висновки»: фіксація найважливіших висновків	Утримати отриманий результат; перевірити, що засвоєно	Що було важливо? Що було складно? Який Ви зробили з цього висновок? Як Ви це будете використовувати? Що нового Ви дізналися? Для чого це нам потрібно?
--	---	--

У сучасній психології рефлексії відсутній єдиний підхід до розуміння та вивчення феномена рефлексії. Дослідники С.Ю. Степанов та І.М. Семенов виділяють наступні види рефлексії та області її наукового дослідження:

1. Кооперативна рефлексія. Психологічні знання цього типу забезпечують проектування колективної діяльності і кооперацію спільних дій суб'єктів діяльності. При цьому рефлексія розглядається як «вивільнення» суб'єкта з процесу діяльності, як його «вихід» у зовнішню, нову позицію, як по відношенню до колишніх, уже виконаних дій, так і по відношенню до майбутньої, проектованої діяльності. При такому підході акцент робиться на результатах рефлексування, а не на процесуальних моментах прояву цього механізму.

2. Комунікативна рефлексія виступає як важлива складова розвинутого спілкування та міжособистісного сприйняття.

3. Особистісна рефлексія передбачає дослідження власних учинків суб'єкта, образу власного «Я» як індивідуальності. Аналізується в зв'язку з проблемами розвитку, розпаду і корекції самосвідомості особистості і механізмів побудови «Я»-образу суб'єкта. Виділяється кілька етапів здійснення особистісної рефлексії: переживання безвиході й осмислення завдання, ситуації як нездійсненої; апробування особистісних стереотипів (шаблонів дії) та їх дискредитація; переосмислення особистісних стереотипів, проблемно-конфліктної ситуації і самого себе у ній заново. Процес переосмислення виражається, по-перше, в зміні ставлення суб'єкта до самого себе, до власного «Я» і реалізується у вигляді зміни ставлення суб'єкта до своїх знань, умінь. При цьому переживання конфліктності не подавляється, а загострюється і призводить до мобілізації ресурсів «Я» для досягнення рішення завдання.

4. Інтелектуальна рефлексія. Предметом цього типу рефлексії є знання про об'єкт і способи дії з ним у зв'язку з проблемами організації когнітивних процесів переробки інформації та розробки засобів навчання рішення типових завдань [5].

Останнім часом, крім цих чотирьох аспектів рефлексії, виділяють екзистенціальну і культуральну рефлексію (І. Н. Семенов, В. Г. Анікіна), об'єктом якої є глибинні, екзистенційні смисли особистості.

Н. І. Гуткіна виділяє наступні види рефлексії:

1. Логічна – рефлексія в області мислення, предметом якої є зміст діяльності індивіда.

2. Особистісна рефлексія в області афективно-потребової сфери, пов'язана з процесами розвитку самосвідомості.

3. Міжособистісна – рефлексія по відношенню до іншої людини, спрямована на дослідження міжособистісної комунікації.

Білоруські вчені С.В. Кондратьєва та Б.П. Ковальов описують види рефлексії у педагогічному спілкуванні:

1. Соціально-перцептивна рефлексія – переосмислення, повторна перевірка педагогом власних уявлень і думок, які в нього сформувалися про учнів у процесі спілкування з ними.

2. Комунікативна рефлексія – усвідомлення суб'єктом того, як ставляться до нього інші, як вони його сприймають й оцінюють («Я очима інших»).

3. Особистісна рефлексія – осмислення власної свідомості і своїх дій, самопізнання.

При визначенні форм рефлексії враховується низка чинників:

1. Функції, які вона виконує у часі. З цієї точки зору розрізняють ситуативну, ретроспективну і перспективну форми рефлексії.

Ситуативна рефлексія виступає у вигляді «мотивувань» та «самооцінок» і забезпечує безпосередню включеність суб'єкта у ситуацію, осмислення її елементів, аналіз того, що відбувається в даний момент, тобто здійснюється рефлексія «тут і тепер». Розглядається здатність суб'єкта співвідносити з предметною ситуацією власні дії, координувати, контролювати елементи діяльності відповідно до мінливих умов.

Ретроспективна рефлексія слугує аналізу та оцінці вже виконаної діяльності, подій, що мали місце в минулому. Рефлексивна робота спрямована на більш повне усвідомлення, розуміння і структурування отриманого в минулому досвіду, зачіпаються передумови, мотиви, умови, етапи та результати діяльності чи її окремі етапи. Ця форма може слугувати для виявлення можливих помилок, знаходження причини власних невдач та успіхів. Перспективна рефлексія включає у себе роздуми про майбутню діяльність, уявлення про хід діяльності, планування, вибір найбільш ефективних способів, що конструюються на майбутнє.

2. Склад групи, що здійснює рефлексію: суб'єкт діяльності може бути представлений як окремим індивідом, так і групою.

І. С. Ладенко описує внутрісуб'єктні та міжсуб'єктні форми рефлексії.

Внутрісуб'єктні форми включають коригувальну, вибіркову і доповнювальну рефлексії. Коригувальна рефлексія виступає засобом адаптації обраного способу до конкретних умов. За допомогою вибіркової рефлексії проводиться вибір одного чи двох і більше способів вирішення завдання. За допомогою доповнювальної рефлексії проводиться ускладнення обраного способу додаванням до нього нових елементів.

Міжсуб'єктні форми представлені кооперативною, змагальною і протидіючою рефлексією. Кооперативна рефлексія забезпечує об'єднання двох чи більше суб'єктів для досягнення ними загальної цілі.

Змагальна рефлексія слугує самоорганізації суб'єктів в умовах їх змагання чи суперництва. Протидіюча рефлексія виступає засобом боротьби двох або більше суб'єктів за переважання або завоювання чого-небудь.

3. Об'єкт роботи: рефлексія в області самосвідомості, рефлексія способу дії і рефлексія професійної діяльності, причому перші дві форми є основою для розвитку і формування третьої.

Рефлексія в області самосвідомості – це така форма рефлексії, яка безпосередньо позначається на формуванні сенситивної здібності людини. Розрізняють три рівні рефлексії: 1) перший рівень пов'язаний із відображенням та подальшим самостійним конструюванням особистісних смислів; 2) другий рівень пов'язаний з усвідомленням себе як самостійної особистості, відмінної від інших; 3) третій рівень передбачає усвідомлення себе як суб'єкта комунікативного зв'язку та аналіз можливостей і результатів власного впливу на оточуючих.

Рефлексія способу дії – це аналіз технологій, які застосовує особистість для досягнення тих чи інших цілей. Вона відповідає за правильне використання тих принципів дій, з якими людина вже знайома.

Рефлексія професійної діяльності – це така форма рефлексії, яка включає результат фіксування рівня свого професійного розвитку і саморозвитку, його аналіз, що проявляється у здатності фахівця займати аналітичну позицію по відношенню до власної професійної діяльності; розвиває його здатності бачити прогалини власної професійної діяльності, модифікувати її за рахунок

власних внутрішніх ресурсів, що і робить розвиток рефлексії у діяльності фахівця його першочерговою задачею.

Висновки. Отже, аналіз літературних джерел щодо проблематики рефлексії дозволяє констатувати, що у сучасній психологічній науці відсутній єдиний підхід до розуміння і вивчення феномена рефлексії. Проте, усі дослідники цієї проблеми однак стайні в тому, що рефлексія є тим психологічним явищем, що потребує детального і систематизованого дослідження. Відтак, перспективу досліджень ми вбачаємо у подальшому розгляді психолого-педагогічних засад організації рефлексивної складової у системі підготовки майбутніх психологів. Це пов'язано із тим, що, по-перше, несформовані єдині підходи до виявлення особливостей рефлексивних умінь, по-друге, не виявлено психологічні умови, що забезпечують розвиток рефлексивних умінь майбутнього психолога, по-третє, не вивчені питання науково-методичного забезпечення розвитку рефлексивних умінь студента-психолога.

Список використаних джерел

1. Арсеньев А.С. Анализ развивающегося понятия / А.С. Арсеньев, В.С. Библер, Б.М. Кедров. – М. : Наука, 1967. – 440 с.
2. Дьюи Д. Психология и педагогика мышления / Д. Дьюи. – М. : Совершенство, 1997. – 208 с.
3. Кант И. Критика чистого разума / И. Кант. – М. : Мысль, 1994. – 591 с.
4. Маркс Карл. Письма о «Капитале» / Карл Маркс, Фридрих Энгельс. – М. : Издательство политической литературы, 1968. – 746 с.
5. Семенов И.Н. Рефлексия в организации творческого мышления и саморазвитии личности / И.Н. Семенов, С.Ю. Степанов // Вопросы психологии. – 1983. – №2. – С.35.
6. Щедровицкий П.Г. Очерки по философии образования (статьи и лекции) / П.Г. Щедровицкий. – Рига : Педагогический центр «Эксперимент», 1993. – 156 с.

Spysok vykorystanyh dzherel

1. Arsenev A.S. Analiz razvivayuschegosya ponyatiya / A.S. Arsenev, V.S. Bibler, B.M. Kedrov. – M. : Nauka, 1967. – 440 s.
2. Dyui D. Psihologiya i pedagogika myishleniya / D. Dyui. – M. : Sovershenstvo, 1997. – 208 s.
3. Kant I. Kritika chistogo razuma / I. Kant. – M. : Myisl, 1994. – 591 s.

4. Marks Karl. Pisma o «Kapitale» / Karl Marks, Fridrih Engels. – М. : Izdatelstvo politicheskoy literatury, 1968. – 746 s.
5. Semenov I. N. Refleksiya v organizatsii tvorcheskogo myishleniya i samorazvitiya lichnosti / I. N. Semenov, S. Yu. Stepanov // Voprosy psihologii. – 1983. – №2. – S.35.
6. Schedrovitskiy P.G. Ocherki po filosofii obrazovaniya (stati i lektsii) / P. G. Schedrovitskiy. – Riga : Pedagogicheskiy tsentr «Eksperiment», 1993. – 156 s.

L.A. Nosko. Methodology of the concept of reflection as a psychological and pedagogical category. The methodology of the concept of reflection as a psychological and pedagogical category is considered in the article. The scientists' ideas about reflection are described. The reflection's processes, its dynamics and ability to come out of the immediate perception to the total contemplation are emphasized. It's noted that reflection appears a necessary condition for the theoretical knowledge of the world, and it is the transition from direct to universal, the source of new knowledge. Reflection as a psychological and pedagogical category has a specific structure that allows us to estimate the emotional state of the personality, to restore the logic of events during a particular process, to make the analysis of the difficulties that have arisen in a particular situation, as well as to record the results, obtained both individually and in a group. It is argued that reflexivity is one of the most important features of human consciousness that arises on the basis of reflective nature of the human psyche. Reflection is thinking about thinking, thinking, which considers itself as an object. An important feature of reflection is that it not only regains consciousness to itself, but also causes it to be reconstructed. The man who reflects, faces the culture, is capable at transforming activity, self-development. It is emphasized that the function of reflection consists in building new activity, distinguishing certain new concepts, which could serve as a means to build new processes of activities. The structure of reflection, its shapes and forms are presented.

Key words: types of reflection, subject of reflection, reflective processes, reflection, consciousness, structure of reflection, forms of reflection.

Received January 11, 2015

Revised January 24, 2015

Accepted February 10, 2015